

Ташбаев А.М., Осмоналиева Д.А.

АЙЫЛ-ЧАРБА ПРОДУКЦИЯЛАРЫН ӨНДҮРҮҮ ЖАНА АЗЫК-ТҮЛҮК БАЗАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Ташбаев А.М., Осмоналиева Д.А.

ПРОИЗВОДСТВО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОДУКЦИЙ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

A.M. Tashbaev, D.A. Osmonalieva

PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS AND THE PROBLEMS OF FOOD MARKET DEVELOPMENT

УДК: 338.43

Макалада өлкөдөгү айыл чарба продукцияларын өндүрүүдө майда чарбалар артыкчылыкка ээ болуп, азыркы мезгилде тармактагы өндүрүлгөн продукцияны негизинен дыйкан жана жеке чарбаларда өндүрүлүшү белгиленген жана азык-түлүк базарын өнүктүрүү көйгөйлөрү анализделген. Ошол эле учурда агро өнөр жай комплексинде кооперация, интеграция жана кластерлештирүү процесстери начар жүрүп, азык-түлүк товарларын өндүрүүдө орто жана ири өндүрүштүн салыштырма салмагы төмөн. Азык-түлүк секторун жөнгө салууда жана колдоодо мамлекеттин катышы начар бойдон калууда. Өндүрүлгөн продукциянын көлөмүн андан ары жогорулатуу жана азык-түлүк базарын өнүктүрүү багытында сунуштар берилген.

Негизги сөздөр: агрардык сектор, агро өнөр жай комплекси, айыл чарбасы, азык-түлүк базары, азык-түлүк продукциялары, азык-түлүк коопсуздугу, мамлекеттик колдоо жана жөнгө салуу.

В данной работе отмечается, что доля производства сельскохозяйственной продукции приходится в основном на мелкие хозяйства, и в настоящее время продукцией обеспечивают лишь фермерские и личные хозяйства. Также анализированы проблемы в развитии продовольственного рынка. В агропромышленном секторе слабо развиваются процессы кооперации, интеграции, а также кластеризации, что сильно отражается на низком удельном весе производимой продукции среднего и крупного производства. В процессе регулирования и поддержки продовольственного сектора, государство участвует слабо. Предложены пути дальнейшего увеличения объема производимой продукции и развития продовольственного рынка.

Ключевые слова: аграрный сектор, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, продовольственный рынок, продовольствие, продовольственная безопасность, государственная поддержка и регулирование.

In this paper, it is underlined that the share agricultural production mainly falls on small farms, and at currently only household _ and individual farms provide production. Also, problems in the development of the food market are analyzed. In the agro industrial sector, the processes of cooperation, integration and clustering are poorly developed, which greatly affects low specific weight of manufactured products of medium-sized and large farms production. The state participates poorly in process of regulation and support of food sector. The ways of increasing of the manufactured production volume and of food market development are offered.

Key words: agrarian sector, agro industrial complex, agriculture, food market, food, food security, state support and regulation.

Экономиканын агрардык сектору өндүрүштүк, уюштуруу жана технологиялык жактан бири-бири менен тыгыз байланыштагы чарба тармакталарынын жыйындысы болуп эсептелет. Мунун уңгусун айыл чарба продукцияларын өндүрүү, кайра иштетүү жана аларды керектөөчүлөргө жеткирүү этаптары камтыйт.

Агрардык сектордун эң башкы тармакчасы – айыл чарбасы. Бул тармак республиканын экономикасын өнүктүрүүдө олуттуу орунду ээлейт жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуучу тармак болуп эсептелет. Алсак, 2015-жылы анын үлүшүнө республиканын бардык ички дүң продукциясынын 14,1% (2011-жылы 18,0%, 2014-14,7%) туура келген [1]. Экономикасы мыкты өнүккөн мамлекеттерде бул көрсөткүч кыйла төмөн экендигин белгилей кетүү зарыл.

Республикада базар мамилелеринин калыптанышы менен фермерлерге чарба ишин өз алдынча жүргүзүүгө, тиешелүү жыйынтык чыгарууга толук мүмкүнчүлүк түзүлүп, эркиндик берилген. Бирок, өндүрүштүк жана социалдык инфраструктуранын анчалык калыптана электигинен улам, өлкөдө агрардык сектор жалпысынан ийгиликтүү өнүгө албай жатат. Андыктан, айыл-чарба продукциясын базар мамилелеринин талабына ылайык жетиштүү өлчөмдө жана сапаттуу даярдоо, азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу стратегиялык мааниге ээ экендиги белгилүү. Агрардык сектордун өнүгүү деңгээли, өз кезегинде, чарбанын калган секторлорунун натыйжалуулугуна түздөн-түз таасирин тийгизет. Ошондуктан, дыйканчылыкта өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн жогорулатууга жана мал чарбасынын продуктуулугун арттырууга, техника, технологиялык процесстер менен камсыз кылууга толук шарт түзүү өтө зарыл.

Акыркы 20-25 жылдын ичинде айыл-чарба өндүрүшүнүн түзүмүндө бир топ өзгөрүүлөр болуп өттү. 1996-жылдары картошка менен жашылча, бакча өсүмдүктөрүнүн түшүмүн киши башына эсептегенде 1990-жылдын деңгээлине салыштырмалуу бир топ жогорулаган. Ушул эле мезгилде сүт өндүрүү дагы көбөйгөн. Бирок, 1990-жылдагы көрсөткүчкө али жеткен эмес. Эт жана жумуртка өндүрүү киши башына эсептегенде азырынча төмөн бойдон калууда. Дан азыктарын даярдоодо да киши башына эсептегенде белгилүү өлчөмдө жылыштар болгону менен, керектөөнү толук камсыз кыла албайт. Ал эми өндүрүлгөн негизги азык-түлүк түрлөрүнүн көлөмү убакыт өткөн сайын өсүп жатат (1-таблица).

1-таблица

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында өндүрүлгөн продукциялардын негизги түрлөрү, миң тонна

	1990	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Дан (тазаланган)	1572,1	1510,9	1929,2	1583,8	1485,0	1333,8	1700,9	1327,5	1723,1
Кант кызылчасы	-	-	54,0	139,2	158,8	102,0	195,4	173,6	183,2
Картошка	365,1	1334,9	1393,1	1339,4	1379,2	1312,7	1332,0	1320,7	1416,4
Жашылча	487,3	822,6	832,5	812,1	820,9	865,9	881,5	919,7	1052,1
Эт	254,1	184,2	185,5	187,8	191,6	192,3	193,2	204,1	208,3
Сүт	1185,0	1273,5	1314,7	1359,9	1358,1	1382,4	1408,2	1445,5	1481,1
Жумуртка (млн.даана)	713,8	369,3	369,3	373,0	391,0	418,0	422,3	445,8	432,9

Улуттук статистика комитетинин материалдарынын негизинде эсептелди.

Агрардык секторду реформалоонун натыйжасында өлкөдө көп укладдуу экономика калыптанып, майда дыйкан (фермер) чарбалары жана жеке өздүк чарбалар сектору артыкчылык менен өнүгүп, негизги курамды түзүп, азыркы мезгилде тармактагы өндүрүлгөн продукциянын 98% (2015-ж.) ашыгын камсыз кылууда. Дыйкан чарбаларында азык-түлүк продукцияларын өндүрүүнүн абалы [2], ал эме жалпы эле азык-түлүк продуктыларын өндүрүүнүн деңгээли [3] макалаларында анализделген. Айыл-чарба продукцияларын өндүрүү жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууга байланышкан көйгөйлөр [4] эмгекте терең изилденген.

Учурда дыйкан чарбалардын саны 400,8 миңге жетип, агро өнөр жай комплексинде кооперация, интеграция жана кластерлештирүү процесстери начар жүрүп, азык-түлүк товарларын өндүрүүдө орто жана ири өндүрүштүн салыштырма салмагы төмөн бойдон калууда.

Көпчүлүк майда дыйкан чарбалары финансылык, материалдык-техникалык жактан кыйынчылыктарды тартышууда. Базардагы каржы жана кызмат көрсөтүү институттары тиешелүү деңгээлде өнүкпөгөндүктөн азык-түлүк товар өндүрүүчүлөргө болгон кызматтардын көлөмү жана эффективдүүлүгү төмөн.

Агро өнөр жай комплексинде тектеш тармактардын өнүгүүсүндө алардын арасында теңсиздиктерди белгилөөгө болот. Айрым соода-сатып алуучу компаниялардын монополиясы байкалып, алар өз кызыкчылыктарын гана көздөп, кайра иштетүү ишканалары анча өнүкпөй, сырьё түрүндө экспорттолгон айыл чарба продукцияларынын көлөмү жана азык-түлүк продукцияларын импорттоо өсүп келди.

Экономиканын азык-түлүк секторун жөнгө салууда жана колдоодо мамлекеттин катышы начар бойдон калууда. Мамлекеттик көмөк жазгы талаа жумуштар мезгилинде өсүмдүк өстүрүүчүлүктө урук себүү иштеринде бир жолку техникалык жардам, күйүүчү-майлоочу майларга айрым жеңилдиктер түрүндө гана көрсөтүлүп, мал чарбачылыгында илдеттерге, оору-сыркоолорго каршы иш чараларды жүргүзүү менен чектелүүдө. Айыл чарба продукцияларын өндүрүүнү жогорулатууну стимулдоо, дыйкандарга көрсөтүлүүчү сервистик кызматтардын санын жана сапатын жогорулатуу, айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү жана сатып өткөрүү ж.б.у.с. көйгөйлөргө мамлекет тарабынан жетиштүү көңүл бөлүнбөйт.

Агро өнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салууда экспорт-импорт мамилелери начар звенолордун бири болуп, ал техникалык сырьёлорду бир жактуу экспорттоону өстүрүп, өлкөдө өндүрүүгө жагымдуу шарттар бар экендигине карабастан, айрым азык-түлүк жана тамак-аш заттарын импорттоого алып келүүдө. Негизги импорттолуп келүүчү продукциялардын түрүн дан жана нан азыктары, кант жана кондитердик азыктар, өсүмдүк майлары, эт продуктылары түзүп, импорттолгон азык-түлүктөрдүн үлүшү жалпы импорттун наркында 10-11% (2014-2015 ж.) түздү. Кыргызстан дан жана нан азыктарына туруктуу дефицитке ээ болуп 2014-жылы 592,3 миң тонна, 2015-жылы 454,6 миң тонна дан азыктарын импорттогон. 2015-жылы 75,1 миң тонна кант жана кондитердик азыктарды, 59,9 миң тонна өсүмдүк майы импорттолсо, сүт, картошка, жашылчаларды экспорттоонун көлөмү өсүүдө. Импорттук продукциянын экспанциясына дуушар болгон дагы бир тармак катары импорттук эттин көлөмүнүн жогору экендигин белгилөөгө болот. Азык түлүк базарына сырттан 2010-жылы 99,8 миң тонна, 2012-жылы 76,8 миң тонна, ал эми 2014-жылы 65,7 миң тонна эт киргизилген (2-таблица) [5].

2-таблица

Айрым азык-түлүк продуктыларынын импорт-экспорту, миң тонна

Продукция түрлөрү		2010	2011	2012	2013	2014
Дан жана дан продуктылары	импорт	436,0	532,0	684,7	625,5	592,3
	экспорт	78,0	95,5	76,1	75,4	56,0
Картошка	импорт	0,7	0,7	0,2	0,3	1,3
	экспорт	266,4	263,3	234,5	243,2	245,0
Жашылча	импорт	8,9	10,2	9,6	10,4	19,6
	экспорт	182,9	115,8	117,0	134,4	182,8
Эт	импорт	99,8	85,0	76,8	61,2	65,7
	экспорт	86,2	71,3	71,2	72,2	72,8
Сүт	импорт	34,4	24,1	33,0	25,7	22,8
	экспорт	157,2	126,7	125,5	126,7	126,7
Жумуртка (млн. даана)	импорт	56,7	58,7	47,9	32,7	65,8
	экспорт	---	---	0,1	---	---

Улуттук статистика комитетинин материалдарынын негизинде эсептелди.

Бул кооптуу тенденция өлкөдө традициялык өндүрүшкө айланган жана стратегиялык маанилүү болгон айыл чарба продукциясын, б.а. этти өндүрүүгө терс таасирин тийгизет. Мамлекеттик ички базарды коргоо боюнча орундуу саясатты жүргүзүүнүн натыйжасында кант өндүрүшүн кыска мезгилде калыбына келтирүүгө мүмкүн болсо, мал чарбасынын калыбына келтирүү бир топ узак убакытты талап кылат.

Бул багытта ата-мекендик товар өндүрүүчүлөрдү коргоо үчүн атайын протекциялык саясатты активдештирүү керек. Импорттук продукцияны алып кирүүгө дифференцирленген квоталарды киргизип, айрым продуктылар үчүн импорттук төлөмдөрүн өлчөмдөрүн жогорулатуу зарыл. Бул биринчи кезекте өзүбүздүн фермерлер камсыз кыла алуучу продуктылар боюнча болуп, ички өндүрүштү колдоо болуп эсептелет.

Азык-түлүк товарларын өндүрүүчүлөрдү коргоо максатында товар өндүрүүчүлөрдү субсидия, дотация, льготтук кредиттер ж.б. түз жана кыйыр түрүндөгү колдоолордо мамлекеттин ролун күчөтүү зарыл. Ошондой эле продукцияны өндүрүү, айыл чарба продуктыларын кайра иштетүү жана сатып өткөрүү маселелерин жөнгө салуу, сатып алуу, дүң жана чекене баалардын ортосундагы тең салмакты тургузуу максатында жүргүзүлүүчү иш чараларды активдештирүү керек. Өзгөчө көңүлдү продукциянын стратегиялык түрлөрүн өндүрүүгө дотацияларды жана субсидиянын көлөмүн жогорулатууга буруу талап кылынат. Азык-түлүк коопсуздугуна жана азык-түлүктүн негизги түрлөрүн киши башына пайдалануунун божомолдук көрсөткүчтөрүнө жетишүү үчүн жок эле дегенде 5 жылдын ичинде, ар жылы мамлекеттик бюджеттин 30%тен ашыгыраак каражаттарды бөлүүгө аракет жасалышы керек.

Чарба жүргүзүүчү субъектилерди ирилештирүүгө шарт түзүүгө, кооперативдик кыймылды стимулдоого жана өнүктүрүүгө, майда чарбалуулуктан орто жана ири товардык өндүрүшкө өтүүгө өзгөчө көңүл бөлүнүү керек. Чарба жүргүзүүчү субъектилердин ирилештирилиши, алардын өндүрүштүк жана жер аянттарын кеңейиши азыркы шарттарда базар мамилелерин жакшыртуунун зарыл шарттары болуп, тармактын уюштуруу-укуктук структурасын жаңылоого шарт түзөт. Бул негизде караганда жер базарынын иштөөсүнө коюлган чектөөлөрдү закон ченемдүүлүк деңгээлде алып таштоо зарыл. Бул болсо соода, өнөр жай, банк капиталдары үчүн айыл чарба өндүрүшүн андан ары өнүктүрүүгө катышууга жол ачып, азык-түлүк продукцияларын өндүрүүнү кеңейтүүгө өбөлгө түзөт.

Республикадагы аракеттеги өндүрүш кооперативдери негизинен көп тармактуу болуп, мурдагы ири коллективдүү чарбаларды кайра түзүүнүн негизинде уюштурулган. Алардын айрымдары айыл-чарба продукцияны өндүрүү, кайра иштетүү жана сатып өткөрүү баскычтарын толук камтыйт. Бирок азыркы мезгилде мындай көп тармактуу кооперативдерди түзүү тар адистешкен дыйкан чарбаларынын өлчөмдөрүнүн

төмөндүгү менен чектелген. Ошондуктан өндүрүш кооперативдери тармактар аралык өндүрүштүк кластерлерди уюштуруу багытында өнүгүшү керек. Бул багытта данды өндүрүү жана кайра иштетүү, пахтаны кайра иштетүү, кант кызылчасы, малды багуу жана семиртүү, сүттү өндүрүү жана кайра иштетүү ж.б. багыттагы чарбалар аралык кластерлерди уюштуруу жана өнүктүрүү артыкчылыкка ээ болуу керек.

Ушуну менен катар вертикалдык кооперативдерди уюштуруу активдүүрөөк жүргүзүлүп айыл чарба продуктыларын кайра иштетүү, сатып өткөрүү жана агротехникалык жактан кызмат көрсөтүү багытындагы кластерлерди уюштуруу зарыл. Айыл чарба продукцияларын өндүрүүчүлөрдү, ишкерлерди бул багытта кооперациялоо азык-түлүк товар өндүрүүчүлөр менен кайра иштетүүчүлөрдүн ортосундагы кызыкчылыктардын диспропорциясын жокко чыгарып, тармактагы каржы-экономикалык абалды бир топ жакшыртат.

Кластерлештирүүнү жакшы жолго коюуда аларды экономикалык стимулдоо маанилүү роль ойнойт. Биздин оюбуз боюнча, өндүрүш кооперативдерин уюштуруу жана пайдалануучу жерлердин өлчөмдөрүн ирилештирүү механизмдеринин негизгиси болуп, айыл чарба продукцияларын өндүрүүчүлөрдөн алынуучу жер жана социалдык салыктардын проценттик ставкаларын төмөндөтүү болуп эсептелет. Узак мөөнөттүк кредиттерди чарба жүргүзүүчү субъектилердин өлчөмдөрүн эске алуу менен дифференцирленген проценттик ставкалардын негизинде берүү, айдоо аянттарын кеңейтүү жана стратегиялык маанилүү болгон айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү үчүн дотацияларды жана субсидияларды бөлүү өндүрүштүк кооперативдерди уюштурууда чоң роль ойнойт. Вертикалдык кластерлерди түзүүдө аларды стимулдаштыруу үчүн мамлекет тарабынан техникалык жардамдарды жана гранттарды максаттуу бөлүү ылайыктуу (уруктарды сатып алууга, күйүүчү-майлоочу майларга, техникага, запастык бөлүктөргө, минералдык жер семирткичтерге ж.б.).

Агро өнөр жай корпорацияларынын кең өлчөмдө өнүгүшү, өндүрүштүн жана кайра иштетүүнүн масштабдарынын жана көлөмдөрүнүн өсүшү бул тармакты инвестицияларды тартууга жагымдуу шарттарды түзөт. Продукцияны өндүрүү, кайра иштетүү жана сатып өткөрүү максатында бекем интеграция жүргүзүү зарылчылыгы келип чыгат. Өнөр жай, банк капиталы, анын ичинде чет өлкөлүк капитал үчүн каражаттарды ондогон жана жүздөгөн майда өндүрүшкө жумшагандан көрө ири өндүрүшкө багыттаганы максатка ылайыктуу.

Республикада азыркы мезгилде баалар өсүп, бул көрүнүш айрыкча тамак-аш азыктарында жана тиричиликке биринчи кезектеги зарыл товарларда байкалууда. Ошондуктан баа деңгээлин турукташтыруу үчүн бир катар чараларды көрүп, экономиканын айрым тармактарын, атап айтканда айыл чарбасын өнүктүрүүдө мамлекеттин ролун жогорулатуу керек. Бул тармакка мамлекет практикалык жактан караганда аз

салым кошуп, тармак базардын эркине калтырылган. Анын натыйжасында баалардын кескин өсүшү байкалып, азык-түлүк менен камсыздоодо импорттон көз карандылыктын деңгээли айрым продукциялар үчүн жогорулагандыгын байкоого болот.

Чарба жүргүзүүчү субъектилерди ирилештирүүгө шарт түзүүгө, кооперативдик кыймылды стимулдоого жана өнүктүрүүгө, майда чарбалуулуктан орто

жана ири товардык өндүрүшкө өтүүгө өзгөчө көңүл бөлүү керек. Чарба жүргүзүүчү субъектилердин ирилештирилиши, алардын өндүрүштүк жана жер аянттарын кеңейиши азыркы шарттарда базар мамилелерин жакшыртуунун зарыл шарттары болуп, тармактын уюштуруу-укуктук структурасын жаңылоого шарт түзөт (3-таблица) [6].

3-таблица

Кыргызстанда киши башына жыл ичинде негизги азык-түлүк түрлөрүн керектөөнүн абалы, кг.

Азык-түлүк түрлөрү	1990	1991	2000	2011	2012	2014	2015	2015, 1990 жыл.сал (+,-)
Нан, нан азыктары	139	134	135	134,9	134,2	138,1	136,0	-3,0
Эт, эт азыктары	54	48	40	38,7	36,9	34,6	39,0	-15,0
Сүт, сүт азыктары	266	249	204	213,0	211,5	215,6	226,3	-39,7
Жумуртка, даана	154	144	48	82,2	80,8	81,7	86,3	-67,7
Кант	37	36	12	21,4	20	19,7	18,3	-18,7
Өсүмдүк майы	10,6	8,7	2,6	11,8	10,8	12,7	12,8	+2,2
Картошка	69	62	108	98,5	98,4	98,5	98,5	+29,5
Жашылча	78	73	128	150,0	149,4	150,0	159,0	+81
Жер-жемиш	16	18	35	28,8	23,9	29,1	31,2	+15,2
Балык, балык азыктары	6,3	4,2	1,3	1,9	1,9	1,9	1,9	-4,4

Улуттук статистика комитетинин материалдарынын негизинде эсептелди.

Жогорудагы таблицада көрүнүп тургандай, республикада 2015-жылы 1990-жылга салыштырмалуу негизги азык-түлүк түрлөрүн керектөө көрсөткүчтөрү кыскарган. Алсак, этти керектөө - 15,0 кг, сүт - 39,7 кг, жумуртка - 67,7 даанага, балык жана балык азыктары - 4,4 кг, кант - 18,7 кг азайган. Мындан улам, 2015-жылы өлкөдө бир адамга эсептелген орточо физиологиялык норма эт боюнча 63,6%, жумуртка боюнча 47,2%, балык, балык азыктары боюнча 17,6%, кант боюнча 70,4%, жер-жемиш боюнча 25,2% гана аткарылган. Нормативдик талаптарга картошка, жашылча жана сүт азыктарын пайдалануу гана жооп берет.

Батыш Европа өлкөлөрүндө агрардык сектор базардын эркине ташталбастан мамлекеттик дотацияларда толук же жогору деңгээлде кармалган бюджеттик тармак катары каралат. Бул өлкөлөрдө азык-түлүккө баалардын өсүшү болгону менен, мамлекеттин аткарган аракеттеринин натыйжасында баалар анчалык өспөй, калктын кирешелерине оор залакасын тийгизбейт. Орточо караганда евро биримдиктин көпчүлүк өлкөлөрүндө бюджеттик дотациялар өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын 50% айланасында болуп, ал эми Япония жана Финляндияда 80%ке чейин жетет. Жыл ичинде бир фермерге орточо эсеп менен 30-50 миң доллар бөлүнсө, Кыргызстанда дотация жазгы талаа иштерине 1 гектарына 7-15 доллар же чарбага жылына 30-40 доллар гана бөлүнүп келүүдө [4].

Батыш өлкөлөрүндө айыл чарба продукцияларын өндүрүү катуу мамлекеттик пландаштыруунун негизинде жүргүзүлүп агрардык продукциянын эркин

базары жокко эсе. Кыргызстанда азык-түлүк базарынын эркин жүргүзүлүшү мезгил мезгили менен же продукцияларды ашыкча өндүрүүгө (мисалы, 1998-ж. пияз, 2000-ж. картошка, 2002-2003-ж. фасоль), же дефицитке (2010-ж) алып келүүдө. Бул тармакты либерализациялоо, мамлекеттин чарба жүргүзүү иштеринде катышуусун минимумдаштыруу импорттук товарлардын келишине шарт түзүп өлкөнүн экономикасынын көз карандылыгына, толук өз алдынча өсүшүнө терс таасирин тийгизди. Мисалы: 2007-2008-жылдары данды импорттоочулар биздин ички базарда өздөрүнүн бааларын таңуулаган [4].

Азык түлүк базарын мындан ары өнүктүрүүдө мамлекеттик жөнгө салууну күчөтүп жакынкы мезгилдерде төмөнкүдөй иш-чараларды аткаруу керек:

- Биринчи кезекте дан чарбачылыгына, кызылча өстүрүүгө, май өсүмдүктөрүн өстүрүүгө жана эт багытындагы мал чарбачылыгына мамлекеттик субсидиянын көлөмүн жогорулатуу жана жеңилдетилген шарттарда кредиттерди берүү. 2015-жылы 1 га айдоо аянтына Кыргызстанда 7 доллар, Казакстанда 18, Россияда 60, ал эми Беларусияда 250 доллар өлчөмүндө субсидия бөлүнгөн.

- Дан иштетүүчү жана нан азыктарын даярдоочу ишканаларда продукция өндүрүүгө кеткен чыгымдарды азайтуу керек. Бул максатта ушул ишканалар колдонуучу электр энергиясына тарифтерди төмөндөтүп, ал жоготууларды энергетикалык ишканалардын резервинин эсебинен компенсациялоо. Башка мамлекеттерден сатып алынган дандын эсебинен резервдик фондду түзүү жана зарылдык келип чыкканда льготтук бааларда ун комбинаттарына өткөрүп берүү.

- Азык-түлүк продуктылары менен жүргүзүлгөн тышкы соода-сатык иштерин бажы-тарифтик механизмдер аркылуу жөнгө салууну жакшыртуу. Биринчи кезекте өлкөгө ташылып келүүчү дан жана башка айыл чарба продукцияларына болгон бажылык төлөмдөрдү минимумга чейин азайтуу жана ошол эле учурда продукциянын сапатына талапты жогорулатуу. Айрым азык-түлүк товарларын экспорттоону аларга бажы тарифтерин жогорулатуунун негизинде азайтуу.

- Мамлекеттик зарылдыктар үчүн айыл чарба продукцияларын жана азык-түлүктөрдү сатып алуу механизмдерин өнүктүрүү. Ата-мекендик товар өндүрүүчүлөр менен азык-түлүктөрдү контракттык негиздөө даярдоо формасын закон ченемдүү негизге салуу. Зарыл болгон күйүүчү-майлоочу майлардын мамлекеттик корун камсыздоо жана зарыл учурларда продукция өндүрүүчүлөргө аларды арзандатылган бааларда сатуу.

- Азык-түлүк базарынын эффективдүү жана үзгүлтүксүз иштешин камсыз кылуу максатында базардын инфраструктурасынын өнүктүрүү зарыл. Товардык-сырьелук биржаларды түзүү, дүң бөлүштүрүүчү терминалдарды, логистикалык борборлорду, улуттук, региондук жана жергиликтүү деңгээлдеги дүң базарлардын тармагын калыптандыруу, маалыматтык камсыздоо системаларын өнүктүрүү.

- Негизги азык-түлүк товарларын өндүрүүчүлөрдөн керектөөчүлөргө жеткирүүнү мамлекеттик жөнгө салуу зарыл. Бул максатта мамлекеттик жана жеке өнөктүктөштөгү сатып алуу кооперативдерин уюштуруу, товарларды сатып алууну камсыздоо жана аларды соода ишканаларына сатууну жөнгө салып, ортомчулардын санын азайтып баалардын жогорулашына бөгөт коюу.

- Айыл чарба өндүрүшүнүн майда товардык түзүмү ички базарда атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү төмөндөтүп, айрым тармактардын өндүрүшүн азайтууда. Ошого байланыштуу ирилешкен чарба субъектилерин түзүүгө өзгөчө көңүл бөлүп, кооперативдик кыймылды стимулдоого жана өнүктүрүүгө шарттарды түзүү, майда товардуулуктан орто жана ири товардык өндүрүшкө өтүү жөнгө салуу.

- Ата-мекендик айыл чарба продукция өндүрүүчүлөрдү коргоо максатында атайын жүргүзүлүүчү саясатты активдештирүү. Бул максатта импорттук продукциялар үчүн квотанын өлчөмдөрүн продукциянын түрүнө карата түрдүүчө аныктап, өзүбүздө өндүрүүгө мүмкүн болгон продукциялар үчүн импорттук төлөмдөрдү жогорулатуу.

- Айыл-чарба продукцияларын конкреттүү түрлөрүн өндүрүүнүн көлөмүн жогорулатуу максатында региондордун жана ар бир райондун жаратылыш-климаттык шарттарын жана башка өзгөчөлүктөрүн эске алып, “айыл чарба жерлерин оптималдуу пайдалануу жана региондорду адистештирүү схемасын” кабыл алуу зарыл.

- Айыл-чарба, тамак-аш жана мелиорация министрлиги тарабынан сунуш кылынган соода-логистикалык борборлорду куруу, тамчылатып сугаруу, балык өстүрүү, мал союу цехтерин куруу жана күнөсканаларды жайылтуу ж.б. багыттагы долбоорлорду ишке ашыруу максатында кредитке берилүүчү каражаттардын көлөмүн жогорулатып, проценттик ставкаларын төмөндөтүү.

Адабияттар:

1. Сельское хозяйство Кыргызской Республики 2011-2015. - Бишкек: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. - 2016. - С. 330.
2. Ташбаев А.М., Осмоналиева Д.А. Производство продовольственных продуктов в крестьянских хозяйствах // Наука и новые технологии. - №2. - 2015. - С. 131-134.
3. Ташбаев А.М. Азык-түлүк продуктыларын өндүрүүнүн абалы // Известия Вузов. - №1, 2015. - С. 108-111.
4. Мусакожоев Ш.М. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности. Избранные произведения в семи томах, т. 2. - Бишкек, 2012. - С. 224.
5. Кыргызстан цифраларда. Статистикалык жыйнак. - Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. - 2016. - С. 352.
6. Информационный бюллетень Кыргызской Республики по продовольственной безопасности и бедности. - №4, 2016. - Бишкек: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. - 2016. - С. 69.

Рецензент: д.э.н., профессор Узенбаев Р.А.